

СФРАГІСТИКА. ЕМБЛЕМАТИКА

O. V. Маркевич

ЗНАЧЕННЯ ПЕЧАТОК МІСТ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ

Найдостовірнішим джерелом для дослідження міської геральдики є печатки міст. Печатка із зображенням герба міста в середньовіччі була засобом засвідчення документів і впродовж багатьох сторіч заступала підписи людей, які досить часто хоч і займали високе становище, але не вміли писати.

Дослідник міської геральдики без труднощів може встановити герб міста, якщо збереглася хоч одна гербова печатка цього міста, бо її емблема є найвірогіднішим гербовим зображенням. Легко визначається зображення міського герба також тоді, коли всі збережені міські печатки різних століть мають однакову емблему. Легко встановити герб і тоді, коли малюнок герба на печатках виконаний у дусі стилів певних епох (романський, готичний, ренесанс, барокко та ін.).

Надзвичайно важко встановити зображення міського герба тоді, коли маємо багато печаток одного міста з неоднаковими символічними знаками різних стилів. У такому випадку дослідник має встановити, який символічний знак характерний для даного міста, тобто є його гербом. У цьому часто допомагають такі документи, як привілеї, надання, записи в міських актових книгах, а також печатки князів, бояр тощо. Труднощі виникають здебільшого при встановленні гербів великих древніх міст, печатки яких сягають XIII—XIV ст., а кожне сторіччя приносило їм нові печатки.

Дещо інакше відбувався процес зміни гербів менших міст, які знаходились у приватній власності. Якщо гербом певного малого міста спочатку був герб його засновника і власника, то він застосовувався і на печатках протягом багатьох сторіч з поправками, що враховували суспільно-політичні та майнові зміни. Після переходу такого міста до іншого власника в зображення міської печатки появлявся новий герб.

Труднощі у встановленні міських гербів виникають також через зміни (доповнення), яких вони зазнавали згідно з новими привілеями, затвердженнями.

Серед дослідників міської геральдики різних країн світу існує три групи, які по-своєму підходять до вивчення міських гербів. Одна з них вважає, що гербом міста є символічний знак, взятий ним відразу ж після заснування, зображення якого є на найдавнішій міській печатці. Друга група дотримується думки, що гербом міста слід вважати зображення, яке фігурує на найновіших печатках міста. Решта твердить, що гербом міста може бути тільки той символічний знак, який вживався найдовше на міських печатках.

У дослідженнях із сфрагістики і геральдики автор статті дотримується принципу встановлення символічного знака міста за зображенням найдавнішої міської печатки. Керування таким принципом на українському ґрунті, на нашу думку, є найбільш правильним. Це зумовлюється тим, що найдавніші печатки деяких міст України походять ще з періоду феодальної роздробленості Київської держави — переддня захоплення українських земель феодальною Польщею і Великим князівством Литовським. Хоч таких печаток поки що виявлено небагато (Володимир-Волинський, Львів та Перемишль¹), але вони творять єдине ціле з багатим сфрагістичним матеріалом давньої Русі. Слід відзначити, що ці печатки застосовувалися для засвідчення документів протягом кількох століть і після захоплення українських земель феодальною Польщею та Великим князівством Литовським. Символічні знаки найдавніших печаток Львова, Володимира-Волинського та Перемишля ввійшли до гербів цих міст, за винятком деяких привнесень, викликаних наступом католицизму і єзуїтів на українську культуру, мову, звичаї тощо.

Найстаріші печатки інших давніх українських міст кінця XIV—XVII ст. свідчать про впливи старих традицій як на їх

¹ Публікації та описи цих печаток див.: М. Грушевський. Лист Володимирської громади з 1324 року.—Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. 72, 1906, стор. 5—8; О. В. Маркевич. Печатки міст Галичини як історичне джерело. — Історичні джерела та їх використання, вип. 2. К., 1966, стор. 222—237; W. Łoziski. Lwów starożytny, kartki z historii sztuki i obyczajów, t. I. — Złotnictwo Lwowskie w dawnych wiekach. Lwów, 1889, стор. титульна і 100; W. Łoziski. Lwów starożytny, kartki z historii sztuki i obyczajów, t. II. — Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie XVI i XVII wieku. Lwów, 1890, титульна сторінка; B. Engel. Die mittelalterlichen Siegel des Thornes Rathsarchivs, mit besonderer Berücksichtigung der Ordenslandes. Thorn, 1894, стор. 14, табл. VI, іл. 111; F. Piekosinski. Pieczęcie polskie wieków średnich. Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, t. VI. Kraków, 1900, стор. 314; W. Łoziski. Złotnictwo Lwowskie. Biblioteka lwowska. Lwów, 1922, XV—XVII, стор. 166; K. M. Osiski. O medalu wystawy przemyślskiej z г. 1904 i o herbie miasta Przemyśla.—«Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne», 1904, № 5, стор. 78; J. Smolek. O herbie miasta Przemyśla. Przemyśl, 1923, стор. 13; Akta grodzkie i ziemskie (далі — AGZ), t. III, стор. 22—23; t. VI, стор. 142—145; M. Gurowski. Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku. Toruń, 1960, стор. 137, табл. XX, № 250; стор. 181, табл. XXVII, № 356.

символічний знак, так і на графічне виконання його. Це, зокрема, печатки Белза, Вишні, Галича, Городка, Долини, Дрогобича, Луцька, Кам'янця-Подільського, Коломиї, Коросна, Стрия, Старого Самбора, Холма, Яворова та інших міст. Більшість символічних знаків давніх печаток цих міст стала елементами їх гербів, інші були модернізовані або ж зовсім змінені.

У зв'язку з цим для встановлення символічного знака міста необхідно виявити і використати тільки найдавніший варіант міської печатки, оскільки зображення на пізніших міських печатках досить часто зазнавали численних змін, модернізацій, доповнень, далеких від місцевих традицій.

Спробуємо на основі численного сфрагістичного матеріалу м. Львова показати, як за допомогою печаток нам вдалося дослідити історію стародавнього львівського герба, показати значення зображень печаток міст для дослідження міської геральдики.

Герб Львова дуже тісно зв'язаний з виникненням та подальшою історією самого міста. Початки цього герба губляться в сивій давнині і сягають періоду існування Галицько-Волинської держави². Через брак джерел, які були знищені під час численних руйнувань Львова татарськими ордами та військами шляхетської Польщі і Великого князівства Литовського, важко встановити, коли йому вперше надали герб. Але навіть скупі дані залишків джерельних матеріалів того часу дають можливість встановити походження символічного знака Львова.

Зображення крокуючого вправо (по-геральдичному) лева вперше зустрічаємо на аверсі печатки, прикріпленої до грамоти двох галицько-владимирських князів — Андрія і Льва II від 9 серпня 1316 р., які титулували себе князями всієї Русі, Галича і Володимира³. У науковій літературі⁴ утвердилася думка, що ця печатка успадкована від Льва Даниловича, толока якої походить ще з XIII ст., а зображеній на ній лев був, очевидно, символічним, династичним і територіальним знаком тієї гілки Рюриковичів, що мала свій політико-адміністративний осередок

² F. g. S. Reichmann. *Herb miasta Lwowa. Ilustrowany skorowidz stólecznego miasta Lwowa z okazji powszechnej wystawy krajowej roku 1894.* Lwów, 1894, стор. 15.

³ Репродукції печатки див.: А. Лаппо-Данилевский. Печати последних галицко-владимирских князей и их советников. — Болеслав-Юрій II, князь всей Малої Руси. СПб., 1907, табл. II; повний текст грамоти подано на стор. 149; М. Грушевський. Ілюстрована історія України-Руси. К., 1908, стор. 137; А. Lewicki. Ruthenische Theilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen. — Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Wien, 1894, стор. 172—173; F. Piekosiski. Назв. праця, стор. 293.

⁴ А. Лаппо-Данилевский. Назв. праця, стор. 229; М. Грушевський. Ілюстрована історія України-Руси, стор. 138.

у Львові. Зображення лева є також на щиті печатки останнього галицько-волинського князя Юрія II⁵.

Зображення основних компонентів герба Львова вперше знаходимо на міській печатці, прикріплений до документа від 10 січня 1359 р.⁶ Однак толока цієї печатки, як свідчить зображення на ній, а також навколоїнній напис, походить з періоду існування Галицько-Волинської держави. Вона належала окремій міській громаді, яка мала своє самоврядування і користувалася магдебурзьким правом⁷. Хто надав міському гербові таке зображення, поки що встановити не вдалося. Але поява на цій печатці зображення крокуючого лева, подібного до зображення лева з князівської печатки, наводить на думку, що міська громада намагалася наслідувати печатку князя, який, правдоподібно, надав їй міське право, або використовувала зображення лева, що уже тоді, можливо, був символічним знаком міста.

Зображення на найдавнішій печатці (рис. 1) має два основні складові мотиви: лев — символ самої назви Львова, міська брама — символ міста. Зображення ніби так і промовляє найраніші назви міста — Львівград, Львівгород.

Отже, найдавніше зображення герба міста Львова, яке сягає періоду давньої Русі, — це відкриті міські ворота романського стилю з трьома вежами, в яких крокує вправо (по-геральдичному) лев з відкритою пащею і піднятим догори хвостом. Крокуючий у міській брамі лев символізує могутність і силу міста, куди дорога для завойовників закрита.

В середині XIV ст. західноукраїнські землі були загарбані шляхетською Польщею. З метою зміцнення своїх позицій на Україні королівський уряд разом з католицьким духовенством почали наступ на українську культуру, мову, звичаї. Гостра боротьба розгорнулася на релігійному ґрунті. У цій боротьбі польський уряд спирався на колоністів-католиків, які жили і оселялися в містах. Католики одержують королівські привілеї, об'єднують у міських громадах всіх одновірців, захоплюють міське самоврядування. Українське православне населення поз-

⁵ Репродукції печатки див.: А. Лаппо-Данилевский. Назв. праця, табл. V (із грамоти від 9 березня 1327 р.), табл. VI, VII (із грамоти від 11 лютого 1334 р.), табл. IX (із грамоти від 20 жовтня 1335 р.).

⁶ Репродукцію печатки з найдавнішим зображенням герба Львова вперше опублікував Пекосінський: F. Piekosinski. Назв. праця, стор. 314, іл. 296.

⁷ Детальніше про це див.: О. В. Маркевич. Назв. праця, стор. 230—233.

Рис. 1.

бавляється громадянських прав і опиняється в підлеглому становищі.

Захопивши міське самоврядування у Львові, католики розвивають його на базі того, яке існувало в період Галицько-Волинської держави. Для засвідчення документів використовують й надалі старі печатки. Отже, зображення давнього герба не зазнає змін, хоч наприкінці XIV і в XV ст. були виготовлені два нових типи міської печатки (рис. 2⁸, 3⁹), які використову-

Рис. 2.

Рис. 3.

валися для засвідчення документів поряд із старою печаткою. Зображення на нових міських печатках подібне до того, яке було на найдавнішій печатці міста періоду Галицько-Волинської держави: відкриті міські ворота з трьома вежами, в яких крокує вправо лев з відкритою пащею і піднятим догори хвостом. Правда, в архітектурі міської брами вже помітні впливи готики і раннього Ренесансу, хоч давні традиції збережені. Ці печатки використовувалися протягом кількох століть¹⁰.

Про офіційне визнання герба Львова довідуємося з привілею польського короля Сігізмунда I від 26 січня 1526 р., що підтверджував Львову право користуватися гербом, який він застосовував з незапам'ятних часів¹¹. Місту надавався герб із

⁸ Відбиток печатки зберігається у Львові на документі від 1425 р. Центральний державний історичний архів УРСР у Львові (далі — ЦДІА УРСР у Львові), ф. 131, оп. 1, спр. 51(99). М. Гумовський виявив найдавніший варіант цієї печатки в Народовій бібліотеці у Варшаві на документі від 1370 р. M. Gumo wski. Назв. праця, стор. 136, репродукція подана на табл. XX, 249.

⁹ Уперше відбиток печатки виявлено на документі від 1496 р. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 151/284.

¹⁰ Найдавніший варіант міської печатки, відомий від 1359 р., вживається для засвідчення документів аж до 1777 р. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 238, арк. 15. Печатка, подана на рис. 2, як нам вдалося встановити, була в ужитку до 1787 р. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 468, док. № 100. Печатку від 1496 р. бачимо останній раз на документі 1687 р. ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 224, док. № 217.

¹¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 195(368).

зображенням лева, що вільно стоїть у відкритій брамі, над якою височать три вежі. Його могли застосовувати радники на своїх печатах, прaporах, картинах і пам'ятниках. Лавникам таке право не надавалось. Ось чому і не дивно, що на найдавнішій печатці лави — суду Львова, яка також походить з періоду Русі, зображене браму з однією вежею, в якій, як і на першій міській печатці, лев крокує вправо¹². На початку XV ст. її замінила нова печатка, на якій замість зображення крокуючого лева з'явилось зображення лева, що пнеться на міську браму. Така зміна була викликана тим, що наприкінці XIV ст. львівська лава стала апеляційним судовим органом для всієї львівської землі, і тому на її печатці з'явилось зображення стоячого лева, взятого з герба львівської землі¹³.

Новим етапом в історії львівського герба був 1586 р., коли символічному крокуючому леву, який жив уже понад 200 років, було запропоновано зробитися смирним і «стати на лапки». Цьому передували такі події. У 1583 р. львівським католицьким архієпископом став єзуїт Ян Соліковський, який розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на зміцнення і поширення католицизму на українських землях. Соліковський не мігстерпіти того, що Львів мав у своєму гербі зображення «руського лева». У 1585 р. він добився аудієнції з новообраним папою Сикстом V. З Рима Соліковський повернувся з папською буллою, якою Львову надавався новий герб. Замість символічного крокуючого лева на гербі міста мало з'явитися зображення лева, який стоїть на задніх лапах і держить в передній правій лапі три горбки і восьмикутну зірку. В буллі папи роз'яснювалось, що він на прохання Соліковського бере із свого герба зображення трьох горбків і восьмикутної зірки і надає їх львівському гербу як символ католицької віри, яка визнає пресвятую трійцю. «Під охороною цього таємничого знака — зірки і горбків,— говориться в буллі,— ви переможете своїх ворогів (тобто православне українське населення.— O. M.), з якими постійно боротися мусите»¹⁴.

¹² Репродукцію і опис печатки див.: M. H a j s i g. *Nieznana najdawniejsza pieczęć ławnicza m. Lwowa.* — «Miesięcznik Heraldyczny». Warszawa, t. XIV, 1935, стор. 120—122, іл. 1; B. O. Г а в р и л е н к о . Львівські цехові печатки XIV—XV ст. та питання про час їх виникнення. — Историчні джерела та їх використання, вип. 1. К., 1964, стор. 249, іл. 10; O. B. М а р к е в и ч , Назв. праця, стор. 231—232.

¹³ Гербом львівської землі було зображення золотого лева, який пнеться на скелю. Див.: J. D l u g o s s i . *Opera omnia*, t. XXIII (Historia, t. IV), стор. 39; K. S o c h a n i e w i c z . *Herb miasta Lwowa.* Biblioteka Lwowska. Lwów, 1933, стор. 9.

¹⁴ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 361(560). «... ut vos, huiosmodi stellae et moutium mystico praesidio muniti, de inimicis vestris, quibuscum bellum continentum gerendum est, exoptatum victoriam reportetis».

З політичних міркувань католицьке духовенство Львова призначило врученння папського привілею бургомістру Львова на католицьке різдво в кафедральному костелі. При його врученні з промовою виступив архієпископ Соліковський. «Столиця Русі Львів,— говорив він,— серед зіпсутого [українського.— *O. M.*] народу і від лона католицької церкви через грецьких [православних.— *O. M.*] обманщиків відрівна. З цього приводу намісник божий наш Сикст V для лева вашого пояс рицарський

Рис. 4.

Рис. 5.

дає, який виблискує трьома зірками, і три гори із зіркою на вічні часи як відзнаку тріумfalну»¹⁵. З словом-відповідю виступив міський багатій Анджей Самбор, який схвалив нові зміни у львівському гербі. «Докладу всіх зусиль,— сказав він,— щоб символ Сикста V був вирізьблений не тільки на міських будівлях, але й в душах безсмертних, щоб лев не затремтів перед будь-яким нападом, навпаки, щоб горби, йому підвішенні, міг кидати на ворогів католицької віри»¹⁶.

Однак, незважаючи на «дарування» львівському леву папських додатків, у Львові і надалі використовувались старі печатки із зображенням крокуючого «руського» — українського — лева. Отже, змін в зображення міського герба не було внесено. Лише в 1632 р., тобто через 47 років після надання папою Сикстом V нового зображення львівському гербу, була виготовлена нова міська печатка, на якій поряд з давнім зображенням міського герба, тобто крокуючого лева в міській брамі, у правій її частині з'явилось зображення стоячого лева з папськими додатками, який виштовхує з міської печатки зображення давнього герба з крокуючим левом (рис. 4)¹⁷. Але ця печатка не прижилася в міському уряді. Для засвідчення документів і надалі використовувалися давні печатки.

¹⁵ K. Sochaniewicz. Назв. праця, стор. 32—33.

¹⁶ Там же, стор. 33—34.

¹⁷ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 127, док. № 1/8, фасц. 126.

У 1694 р. була поновлена спроба ввести нову печатку, подібну до попередньої. Правда, зображеній на ній лев з папськими додатками виштовхує зображення давнього міського герба вже з лівого боку (рис. 5). Але й ця печатка не замінила давніх, її ввили, як нам вдалося встановити, лише один раз¹⁸.

Численні документи того часу засвідчені давніми печатками¹⁹. Як бачимо, намагання католицьких сановників за допомогою лева з папськими додатками вигнати з давньої міської печатки зображення символічного крокуючого в міській брамі лева виявилися марними, хоч штовхали його справа і зліва.

У середині XVII — на початку XVIII ст. з'явилося кілька малих печаток міста із зображенням стоячого лева, що пнеться на міську браму, з додатками папи і без них. Вони застосовувалися для засвідчення копій, а також другорядних документів, тоді як відбитки давніх печаток і надалі подибуємо на урочистих і важливих документах, що виходили з міської канцелярії.

Після захоплення Галичини Австро-Угорщиною в 1772 р. міський уряд не зазнав змін і продовжував вживати старі печатки із зображенням крокуючого лева в міській брамі з трьома вежами. Лише в 1787 р., з введенням нової організації магістрату²⁰, всі старі печатки було замінено новими. Зображення міських печаток стилізовано на німецький лад. На них з'являються зображення німецьких щитів, корон, лаврових і пальмових обрамлень та міської брами в німецькому стилі, в якій стоїть на задніх лапах лев з папськими додатками.

У 1789 р. привілеем австрійського імператора Йосифа II було затверджено новий герб Львова. «Дозволяємо,— писалося в ньому,— королівському столичному місту Львову вживати власний герб, а саме: щит німецький з відтиснутим золотим обрамленням, покритий королівською короною синього кольору, на щиті чорний міський мур із шістьма бійницями з чорною брамою і срібними гратами, в брамі золотий стоячий вправо лев, що держить у правій передній висунутій вперед лапі три малі срібні горбки, з яких середній, вищий, має насаджену комету або восьмикутну золоту зірку. Над брамою за муром височить одна вежа, яка має по боках дві менші. Всі три мають гострі зелені дахи, а кожна з них має поздовжні чотирикутні отвори, зроблені так, що утворюють повернутий трикутник»²¹.

¹⁸ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 52, оп. 1, спр. 229, док. № 31/32.

¹⁹ Там же, спр. 338, док. № 1; оп. 3, спр. 212, док. № 5; оп. 1, спр. 232, док. № 12/11; спр. 460, док. № 73; спр. 238, док. № 45; спр. 260, док. № 5/5; спр. 326, док. № 3; спр. 244, арк. 25; спр. 187, арк. 15; спр. 163, док. № 22/45; ф. 132, оп. 1, спр. 190, док. № 70, та ін.

²⁰ M o g i t z von D r d a c k i . Darstellung des Verfahrens politischer Behörden in Galizien, Wien, 1833, стор. 11; Miasto Lwów w okresie Samorządu. Lwów, 1896, стор. LXXVIII—LXXIX.

²¹ ЦДІА УРСР у Львові, ф. 146, оп. 88, спр. 1328, арк. 2.

Багаторічні намагання єзуїтів, натхнених папою Сикстом V, вищтовхнути із львівського міського герба і печаток зображення «руського» крокуючого лева увінчалися успіхом лише під час австрійських реформ наприкінці XVIII ст., які модернізували на німецький стиль не тільки міський герб, а й усі міські печатки.

Таким чином, на основі численних сфрагістичних матеріалів Львова, а також документальних матеріалів з історії міського герба можна твердити, що історичний герб цього міста з найдавніших часів до кінця XVIII ст. мав зображення міської брами з трьома вежами, в якій крокував вправо (по-геральдичному) могутній лев. Елементи такого зображення можуть бути використані при створенні символічного знака Львова. Всі інші зображення міського герба використовувати не слід, оскільки вони привнесені ззовні і пов'язані з експансіоністською діяльністю Ватікану.

A. B. Маркевич

ЗНАЧЕНИЕ ПЕЧАТЕЙ ГОРОДОВ
ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОРОДСКОЙ ГЕРАЛЬДИКИ

Резюме

В статье рассматриваются принципы изучения гербов украинских городов. Впервые в украинской исторической литературе сделано предположение о широком распространении символьических знаков — гербов в городах древней Руси.

На сфрагистическом материале Львова автор показывает значение печатей для исследования городской геральдики. Используя многочисленные источники и средневековые печати, он излагает историю герба Львова, возникшего еще в период Галицко-Волынского княжества, до конца XVIII в. После захвата западноукраинских земель феодальной Польшей вокруг львовского герба развернулась ожесточенная борьба. Иезуиты, воодушевленные папой Сикстом V, на протяжении нескольких столетий делали неоднократные попытки «изгнать» из древнего львовского герба и печатей шагающего льва.

O. I. Фомін

ПЕЧАТКИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І УСТАНОВ
ПЕРІОДУ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ВОЛИНІ

Трудящі Волині разом з трудящими масами усієї Російської імперії брали активну участь у підготовці і проведенні Великої Жовтневої соціалістичної революції. Боротьба за встановлення і зміцнення Радянської влади на Волині проходила в ду-